

ปัญหาเรื่องตัวตน: การวิพากษ์จากพุทธปรัชญาและทฤษฎีจิตสำนึกร่วมสมัย
The Problem of Selfhood: A Critical Dialogue between Buddhist Philosophy
and Contemporary Consciousness Theory

ธัญญพรหม อัสวจินดา

Dhanyaprom Asawachinda

นักวิชาการอิสระ

Independent Academic

E-Mail: Cg3aa@hotmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 12 ธันวาคม 2568

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 25 ธันวาคม 2568

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 25 ธันวาคม 2568

บทคัดย่อ

งานศึกษานี้วิเคราะห์และเปรียบเทียบ “ปัญหาตัวตน” ระหว่างปรัชญาตะวันตก พุทธปรัชญา และทฤษฎีจิตสำนึกร่วมสมัย โดยทบทวนแนวคิดตัวตนแบบความต่อเนื่องของความทรงจำและจิตสำนึกของ Locke โดยมุมมองวิพากษ์ของ Hume ที่ไม่พบตัวตนถาวรแต่พบเพียงกระแสการรับรู้และข้อเสนอของ Parfit ที่ลดทอนสถานะเชิงอภิปรัชญาของตัวตน จากนั้นเชื่อมโยงกับหลักอนัตตาในพุทธศาสนาที่อธิบายผ่านชั้น 5 ว่า “ตัวตน” เป็นสิ่งที่ยึดถือขึ้นและการพัฒนาต่อในมหายานผ่านศูนยตาและปฏิบัติสมุปบาทของนาคารชุนะ พร้อมเทียบกับทฤษฎีร่วมสมัยที่มองตัวตนเป็นผลของกระบวนการทางประสาทและแบบจำลองของสมอง ส่วนผลการวิเคราะห์ชี้ว่า ทั้งพุทธปรัชญาและทฤษฎีร่วมสมัยสอดคล้องกันในประเด็น “ไม่มีตัวตนถาวร” และ “ตัวตนเป็นกระบวนการ/สิ่งถูกสร้าง” แต่ต่างกันที่เป้าหมายและวิธีวิทยา โดยพุทธปรัชญามุ่งการคลายทุกข์ผ่านการปฏิบัติภายใน ขณะที่ทฤษฎีร่วมสมัยมุ่งอธิบายเชิงประจักษ์ งานศึกษาจึงเสนอกรอบสังเคราะห์ว่าตัวตนควรเข้าใจเป็น “กระบวนการเกิดขึ้นหลายระดับ” มีความต่อเนื่องเชิงเรื่องเล่าและความยืดหยุ่น พร้อมนัยต่อการศึกษาจิตสำนึกและการประยุกต์ด้านสุขภาพจิต

คำสำคัญ: ปัญหาตัวตน, อนัตตา, จิตสำนึก

ABSTRACT

This study analyzes and compares the problem of selfhood across Western philosophy, Buddhist philosophy, and contemporary theories of consciousness. It reviews John Locke's account of personal identity based on the continuity of memory and consciousness,

David Hume's critical view that denies a permanent self and instead identifies only a stream of perceptions, and Derek Parfit's proposal that diminishes the metaphysical significance of personal identity. The discussion then connects these Western perspectives with the Buddhist doctrine of anattā, explained through the five aggregates (pañcakkhandha), which understands the self as a product of attachment rather than an enduring entity, and its further development in Mahāyāna Buddhism through Nāgārjuna's concepts of emptiness (śūnyatā) and dependent origination (pratītyasamutpāda). These views are compared with contemporary theories that interpret the self as the outcome of neural processes and cognitive self-models constructed by the brain. The analysis shows that both Buddhist philosophy and modern theories converge in rejecting the notion of a permanent self and in understanding selfhood as a process or constructed phenomenon, while differing in their aims and methodologies. Buddhist philosophy primarily seeks the alleviation of suffering through inner practice and insight, whereas contemporary theories focus on empirical explanation and scientific analysis. On this basis, the study proposes a synthetic framework in which the self is understood as a multi-level emergent process characterized by narrative continuity and identity flexibility, with significant implications for the study of consciousness and applications in mental health.

Keywords: personal identity, no-self (anattā), self-model

1. บทนำ

ปัญหาเรื่องตัวตน เป็นหนึ่งในคำถามปรัชญาที่เก่าแก่และซับซ้อนที่สุดของมนุษยชาติ คำถามพื้นฐานที่ว่า “ตัวเราคือใคร ?” ได้รับการตั้งขึ้นและมีผู้พยายามค้นหาคำตอบมาเป็นเวลาหลายพันปี ในปรัชญาตะวันตก ปัญหานี้มักถูกกำหนดในเชิงของความต่อเนื่องของตัวตน (Personal Identity) และมีเงื่อนไขที่จำเป็นและเพียงพอสำหรับการคงอยู่ของบุคคลเดียวกันข้ามกาลเวลา

ในขณะเดียวกัน แนวทางของพุทธปรัชญาได้เสนอมุมมองที่แตกต่างอย่างรากฐานต่อปัญหานี้ผ่านแนวคิดเรื่อง “อนัตตา” หรือ “การไม่มีตัวตนที่แท้จริง” แนวคิดนี้ท้าทายสมมติฐานพื้นฐานของปรัชญาตะวันตกที่ถือว่า “มีตัวตนที่คงอยู่และต่อเนื่อง” โดยในศตวรรษที่ 20 และ 21 การพัฒนาทางด้านจิตวิทยา ประสาทวิทยา และปรัชญาจิต ได้นำมาซึ่งมุมมองใหม่ ๆ ที่มีความคล้ายคลึงกับแนวทางของพุทธปรัชญาในบางประเด็น

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์และเปรียบเทียบมุมมองเหล่านี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสำรวจว่าแนวทางของพุทธปรัชญาในเรื่อง “อนัตตา” สามารถให้ข้อมูลเชิงลึกที่มีค่าต่อการทำความเข้าใจปัญหาตัวตนในบริบทของความรู้ร่วมสมัย นอกจากนี้ยังจะพิจารณาว่าการพัฒนาทางทฤษฎีจิตสำนึกสมัยใหม่สามารถสนับสนุนหรือมีความแตกต่างจากแนวทางของพุทธปรัชญาอย่างไร

2. ปัญหาตัวตนในปรัชญาตะวันตก

ปัญหาตัวตนในปรัชญาตะวันตกมีรากฐานมาแต่สมัยกรีกโบราณ แต่ได้รับการกำหนดอย่างชัดเจนในสมัยใหม่โดย John Locke ในหนังสือชื่อ “An Essay Concerning Human Understanding” (1689) ซึ่ง Locke ได้เสนอว่า ตัวตนของบุคคลขึ้นอยู่กับความต่อเนื่องของความทรงจำและจิตสำนึก (Locke, 1975 [1689]) ซึ่งต่อมาแนวคิดนี้กลายเป็นพื้นฐานสำคัญของทฤษฎีจิตวิทยา (Psychological Theory) ของตัวตน

David Hume ได้เสนอมุมมองที่แตกต่างไปจากมุมมองแบบดั้งเดิมในหนังสือชื่อ “A Treatise of Human Nature: Being an Attempt to Introduce the Experimental Method of Reasoning into Moral Subjects” โดย Hume ได้เสนอว่า เมื่อเขาสำรวจจิตใจของตนเอง เขา ไม่พบ “ตัวตน” ใดๆ แต่พบเพียงลำดับของการรับรู้ต่าง ๆ (Hume, 1978 [1739-40]) มุมมองของ Hume นี้มีความใกล้เคียงกับแนวทางพุทธปรัชญาในหลายประเด็น แม้ว่าเขาจะไม่ได้ศึกษาพุทธปรัชญาโดยตรง

ในศตวรรษที่ 20 Derek Parfit ได้พัฒนาแนวคิดของ Hume มานำเสนอในหนังสือชื่อ “Reasons and Persons” โดยเสนอว่าตัวตนของบุคคลไม่ใช่สิ่งที่มีความสำคัญในเชิงอภิปรัชญา และการคงอยู่ของบุคคลเป็นเพียงเรื่องของระดับ (A person's existence is a matter of degree) (Parfit, 1984) ซึ่งสามารถพิจารณาได้ว่า แนวคิดของ Parfit ได้รับอิทธิพลจากพุทธปรัชญาอย่างชัดเจน

สรุปแล้ว ปัญหาตัวตนในปรัชญาตะวันตกพัฒนาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยใหม่ โดยเริ่มจากแนวคิดของ John Locke ที่อธิบายว่าตัวตนของบุคคลขึ้นอยู่กับความต่อเนื่องของความทรงจำและจิตสำนึก ซึ่งกลายเป็นรากฐานของทฤษฎีจิตวิทยาเกี่ยวกับตัวตน ต่อมา David Hume เสนอทัศนะเชิงวิพากษ์ โดยปฏิเสธการมีอยู่ของตัวตนถาวรและมองว่าจิตใจเป็นเพียงกระแสของการรับรู้ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา แนวคิดนี้มีความใกล้เคียงกับพุทธปรัชญา แม้ไม่ได้รับอิทธิพลโดยตรง ในศตวรรษที่ 20 Derek Parfit ได้ต่อยอดแนวคิดดังกล่าว โดยเสนอว่าตัวตนไม่ใช่สิ่งสำคัญในเชิงอภิปรัชญา และการดำรงอยู่ของบุคคลเป็นเพียงเรื่องของระดับ ซึ่งสะท้อนการลดทอนความสำคัญของตัวตนถาวรและแสดงอิทธิพลของแนวคิดที่สอดคล้องกับพุทธปรัชญาอย่างชัดเจน

3. แนวคิดอนัตตาในพุทธปรัชญา

แนวคิด “อนัตตา” หรือการไม่มีตัวตนอย่างแท้จริง เป็นหนึ่งในสามของลักษณะ “ไตรลักษณ์” ในพุทธศาสนาร่วมกับ “อนิจจัง” หรือความไม่เที่ยง และ “ทุกขัง” หรือความทุกข์ อนัตตาทนหมายถึงการไม่มีตัวตนที่แท้จริง ถาวร และอิสระ ในสรรพสิ่งทั้งปวง (Rahula, 1974)

ในพระไตรปิฎก พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงพระธรรมคำสอนในเรื่องตัวตนนี้ ผ่านการวิเคราะห์ขั้น 5 หรือปัญจขันธ์ อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ โดยแสดงให้เห็นว่า ปัญจขันธ์ทั้งหมดล้วนเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา (Bodhi, 2000) การวิเคราะห์นี้เป็นการปฏิเสธอย่างเด็ดขาดต่อ ความเชื่อในอัตมัน (Atman) หรือ “อัตตา” ซึ่งเป็นแนวคิดหลักในศาสนาฮินดูที่เชื่อว่า มีตัวตนที่แท้จริงอันเป็นนิรันดร์ซ่อนเร้นอยู่ในร่างกายและจิตใจของแต่ละบุคคล หรือมีตัวตนที่แท้จริงถาวร สำคัญของหลัก “อนัตตา” คือการปฏิเสธความมีอยู่ของ “อัตตา” โดยสอนให้รู้ว่า “อัตตา” นั้น เป็นเพียงภาพที่เกิดจากการ

ยึดถือของมนุษย์ปุถุชน ที่มองไม่เห็นสภาวะธรรม คือสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น แต่มนุษย์ได้สร้างภาพ “อัตตา หรือตัวตน” ขึ้นมาซ้อนไว้บนสภาวะธรรม และอัตตาหรือตัวตนนั่นเอง ก็บดบังเขาไม่ให้มองเห็นสภาวะธรรม ซึ่งความรู้เข้าใจเรื่องอนัตตาคะเถื่อนความยึดถือที่นั่น และสลายอัตตาหรือตัวตนที่ซ้อนบดบังสภาวะธรรมลงไป ทำให้รู้เห็นสภาวะธรรมคือสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น หลักอนัตตาเป็นเรื่องของความรู้เข้าใจ มองเห็นด้วยปัญญา ตามที่สิ่งทั้งหลายมันเป็นอย่างมัน สิ่งทั้งหลายทั้งปวงนั้นเป็นสภาวะธรรม ซึ่งมีอยู่ เป็นอยู่ และเป็นไปตามสภาวะ หรือตามธรรมชาติของมัน ไม่มีอัตตาหรือตัวตนอะไรเป็นแก่นเป็นแกน (สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์, 2562)

พระนาคราชุนะ (Nagarjuna) นักปรัชญาชาวอินเดียผู้ก่อตั้งสำนักมัธยมกะ (Madhyamaka) ในพุทธศาสนา ฝ่ายมหายาน พระนาคราชุนะเป็นผู้บุกเบิกในแนวคิดเรื่อง “ศูนยตา” หรือความว่างเปล่าของสรรพสิ่ง โดยอธิบายว่าไม่มีสิ่งใดดำรงอยู่จริงโดยตัวของมันเอง แต่ทุกสิ่งเกิดขึ้นโดยอาศัยเหตุปัจจัยตามหลักปัจจุสมุปบาท ซึ่งปรัชญามัธยมกะนี้ได้พัฒนาแนวคิดอนัตตาให้มีความซับซ้อนมากขึ้นผ่านทฤษฎีศูนยตา (Sunyata) โดยเสนอว่าสรรพสิ่งไม่มีสาระสำคัญแห่งตน หรือสภาวะ หรือแก่นสาร และเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยหรือ “ปัจจุสมุปบาท” (Siderits & Katsura, 2013)

สรุปว่า แนวคิด อนัตตา ในพุทธปรัชญาหมายถึงการปฏิเสธการมีอยู่ของตัวตนที่แท้จริง ถาวร และอิสระ โดยเป็นหนึ่งในไตรลักษณ์ร่วมกับอนิจจังและทุกขัง พระพุทธเจ้าทรงอธิบายหลักอนัตตาผ่านการวิเคราะห์ขั้น 5 ซึ่งชี้ให้เห็นว่าสิ่งที่มนุษย์ยึดถือว่าเป็น “ตัวตน” ล้วนเป็นเพียงสภาวะธรรมที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และปราศจากแก่นสารถาวร อนัตตาคือเป็นการปฏิเสธแนวคิดอัตมันในศาสนาฮินดู และมุ่งให้มนุษย์คลายความยึดมั่นในอัตตาที่บดบังการเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง การเข้าใจอนัตตาเป็นกระบวนการทางปัญญาที่ช่วยสลายความยึดถือและเปิดโอกาสให้เข้าถึงความจริงของสรรพสิ่งตามธรรมชาติ ขณะที่ในพุทธศาสนา มหายาน พระนาคราชุนะได้พัฒนาแนวคิดอนัตตาให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นผ่านทฤษฎีศูนยตา โดยอธิบายว่าสรรพสิ่งว่างจากสาระสำคัญแห่งตน และดำรงอยู่ได้ด้วยเหตุปัจจัยตามหลักปัจจุสมุปบาท ซึ่งตอกย้ำว่าไม่มีสิ่งใดมีตัวตนโดยลำพังอย่างแท้จริง

4. ทฤษฎีจิตสำนึกร่วมสมัย

สำหรับการพัฒนาทางประสาทวิทยาและจิตวิทยาในยุคปัจจุบัน Antonio Damasio ได้นำเสนอมุมมองใหม่ต่อปัญหาจิตสำนึกและตัวตน ในหนังสือชื่อ “The Feeling of What Happens” (1999) ซึ่ง Damasio ได้เสนอแนวคิดเรื่อง “core self” และ “autobiographical self” โดยได้เสนอว่า ความรู้สึกของตัวตนเกิดจากกระบวนการทางประสาทที่ซับซ้อน (Damasio, 1999)

Thomas Metzinger ได้เสนอทฤษฎี Phenomenal Self-Model (PSM) ในหนังสือ “Being No One” (2003) โดยแย้งว่าไม่มี “ตัวตน” ที่แท้จริง แต่มีเพียงแบบจำลองของตัวตนที่สร้างขึ้นโดยสมอง (Metzinger, 2003) ซึ่งแนวคิดนี้มีความคล้ายคลึงกับอนัตตาในพุทธศาสนา

Susan Blackmore ได้นำแนวพุทธปรัชญามายบูรณาการกับการศึกษาจิตสำนึกสมัยใหม่ โดยเสนอในหนังสือ “Consciousness: An Introduction” (2004) ว่า การเข้าใจแนวคิดอนัตตาสามารถช่วยแก้ปัญหาหลายประการในการศึกษาจิตสำนึก (Blackmore, 2004)

ดังนั้น ทฤษฎีจิตสำนึกร่วมสมัยได้พัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับตัวตนและจิตสำนึกในทิศทางที่สอดคล้องกับการค้นพบทางประสาทวิทยาและจิตวิทยา โดย Antonio Damasio เสนอว่าความรู้สึกของตัวตนเกิดจากกระบวนการทางประสาทที่ซับซ้อน ผ่านแนวคิดเรื่อง “core self” และ “autobiographical self” ซึ่งไม่ได้เป็นตัวตนถาวร หากเป็นผลของการทำงานของสมอง ขณะที่ Thomas Metzinger เสนอทฤษฎี Phenomenal Self-Model โดยปฏิเสธการมีอยู่ของตัวตนที่แท้จริง และมองว่าตัวตนเป็นเพียงแบบจำลองที่สมองสร้างขึ้นเท่านั้น แนวคิดนี้มีความใกล้เคียงกับหลักอนัตตาในพุทธศาสนา นอกจากนี้ Susan Blackmore ยังชี้ให้เห็นว่าการบูรณาการแนวคิดอนัตตาเข้ากับการศึกษาจิตสำนึกสมัยใหม่สามารถช่วยอธิบายและคลี่คลายปัญหาสำคัญเกี่ยวกับธรรมชาติของจิตสำนึกได้อย่างมีนัยสำคัญ

5. ปัญหาตัวตนในมิติต่าง ๆ

ปัญหาตัวตน (problem of self or personal identity) เป็นประเด็นพื้นฐานทางปรัชญาที่ได้รับการถกเถียงมาอย่างยาวนาน ทั้งในปรัชญาตะวันตกและตะวันออก เนื่องจาก “ตัวตน” เป็นจุดศูนย์กลางของการรับรู้ การกระทำ ความรับผิดชอบ และความหมายของชีวิตมนุษย์ การทำความเข้าใจปัญหาตัวตนจึงจำเป็นต้องพิจารณาอย่างรอบด้านผ่านหลายมิติ ซึ่งแต่ละมิติช่วยเปิดเผยแง่มุมที่แตกต่างกันของความเป็นมนุษย์ ดังนี้

1. มิติอภิปรัชญา (Metaphysical Dimension)

มิติอภิปรัชญามุ่งตั้งคำถามเกี่ยวกับสถานะการมีอยู่ของตัวตนในเชิงออนโทโลยี (ontology) กล่าวคือตัวตนมีอยู่จริงหรือไม่ เป็นสิ่งถาวรหรือเปลี่ยนแปลงได้ และมีสสารัตถะ (substance) หรือแก่นแท้ใดเป็นพื้นฐาน แนวคิดกระแสหลักในปรัชญาตะวันตกแบบดั้งเดิมมักมองว่าตัวตนเป็นสิ่งที่อยู่จริงและต่อเนื่อง เช่น แนวคิดเรื่อง “อัตตา” หรือ “วิญญาณ” ที่ดำรงอยู่เป็นแก่นของบุคคล อย่างไรก็ตาม แนวคิดร่วมสมัยจำนวนมากเริ่มตั้งคำถามกับความคิดดังกล่าว โดยเสนอว่าตัวตนอาจเป็นเพียงกระบวนการ ความสัมพันธ์ หรือโครงสร้างที่เกิดขึ้นชั่วคราว ไม่ใช่สิ่งที่มีตัวตนถาวร มิตินี้จึงเป็นฐานสำคัญในการถกเถียงว่าความเป็น “ฉัน” มีสถานะเชิงความจริงเพียงใด

2. มิติญาณวิทยา (Epistemological Dimension)

มิติญาณวิทยามุ่งพิจารณาคำถามว่า มนุษย์สามารถรู้จักตัวตนได้อย่างไร และความรู้เกี่ยวกับตัวตนมีความน่าเชื่อถือเพียงใด การรู้จักตัวตนเกิดจากการสะท้อนตนเอง (self-reflection) ประสบการณ์ภายใน ความทรงจำ หรือการรับรู้ผ่านภาษาและสังคม อีกทั้งยังมีข้อจำกัดเชิงญาณวิทยา เช่น อคติทางความคิด ความทรงจำที่คลาดเคลื่อน หรือการตีความประสบการณ์ที่ถูกกำหนดโดยวัฒนธรรม มิตินี้ชี้ให้เห็นว่าความรู้เกี่ยวกับตัวตนไม่ใช่สิ่งที่เป็นกลางหรือสมบูรณ์ หากเป็นความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นและอาจเปลี่ยนแปลงได้ตามบริบท

3. มิติปรากฏการณ์วิทยา (Phenomenological Dimension)

มิติปรากฏการณ์วิทยาให้ความสำคัญกับประสบการณ์ตรงของความเป็นตัวตนในชีวิตประจำวัน กล่าวคือ มนุษย์ “รู้สึกว่าเป็นตัวตน” อย่างไร เช่น ความรู้สึกว่าเป็นผู้กระทำ เป็นผู้รับรู้ หรือเป็นศูนย์กลางของประสบการณ์ มิตินี้ไม่ได้มุ่งตัดสินว่าตัวตนมีอยู่จริงในเชิงอภิปรัชญาหรือไม่ แต่สนใจว่าประสบการณ์ของความ

เป็น “ฉัน” ปรากฏขึ้นอย่างไรในสำนึก การศึกษามิตินี้ช่วยอธิบายว่าทำไมมนุษย์จึงมีความรู้สึกยึดมั่นในตัวตน แม้ในบางทฤษฎีจะตั้งคำถามถึงการมีอยู่ของตัวตนอย่างแท้จริงก็ตาม

4. มิติจริยธรรม (Ethical Dimension)

มิติจริยธรรมพิจารณาปัญหาตัวตนในความสัมพันธ์กับความรับผิดชอบ การตัดสินใจ และการกระทำทางศีลธรรม หากตัวตนไม่มีความถาวรหรือไม่มีแก่นแท้ คำถามสำคัญคือ ใครคือผู้รับผิดชอบต่อการกระทำ และการพัฒนาคุณธรรมจะมีความหมายอย่างไร มิตินี้เชื่อมโยงแนวคิดเรื่องตัวตนเข้ากับจริยธรรมส่วนบุคคลและสังคม เช่น ความรับผิดชอบต่อผู้อื่น ความเมตตา การลดอัตตา และการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ การทำความเข้าใจตัวตนในเชิงจริยธรรมจึงมีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดทิศทางของการดำเนินชีวิตและความสัมพันธ์ในสังคมร่วมสมัย

6. การวิเคราะห์และการอธิบาย

1. การวิเคราะห์แนวคิดอนัตตาในบริบทของปรัชญาตะวันตก

แนวคิดอนัตตาในพุทธปรัชญา “อนัตตา” มิได้หมายความว่า “ไม่มีอะไรเลย” (nihilism) แต่หมายความว่า “ไม่มีตัวตนที่ถาวร เป็นอิสระ และแยกจากเหตุปัจจัย” ความเข้าใจผิดที่พบได้บ่อยคือการตีความว่า “อนัตตา” เป็นการปฏิเสธการมีอยู่ของสิ่งใด ๆ ทั้งสิ้น

เมื่อเปรียบเทียบกับแนวคิดของ Hume ที่เสนอว่าเมื่อเราสำรวจจิตใจของตนเอง เราไม่พบ “ตัวตน” ซึ่งจะเห็นได้ว่ามีความคล้ายคลึงกับความเป็น “อนัตตา” แต่ Hume ยังคงยึดมั่นในกรอบแนวคิดของการมีอยู่หรือไม่มีอยู่แบบทวิภาค ในขณะที่แนวพุทธปรัชญาใช้กรอบแนวคิดของการเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยหรือปฏิบัติสมุปบาท

ส่วน Derek Parfit ได้มีแนวความคิดที่ใกล้เคียงกับแนวพุทธปรัชญามากกว่านักปรัชญาตะวันตกคนอื่น ๆ โดยเสนอว่า “ตัวตน” ไม่ใช่ “สิ่งที่มีความสำคัญ” (what matters) ซึ่งแนวคิดนี้สอดคล้องกับแนวพุทธปรัชญาที่เห็นว่าสิ่งที่เราเรียกว่า “ตัวตน” นั้น เป็นเพียงกระบวนการที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง

2. การวิเคราะห์ทฤษฎีจิตสำนึกสมัยใหม่และแนวพุทธปรัชญา

Antonio Damasio ได้แบ่งความรู้สึกของตัวตนออกเป็นสองระดับ คือ “core self” ซึ่งเป็นความรู้สึกพื้นฐานของการเป็นตัวตนในขณะปัจจุบัน และ “autobiographical self” ซึ่งเป็นความรู้สึกของตัวตนที่มีมาตั้งแต่ในอดีตและความต่อเนื่องตลอดเวลา การแบ่งแยกความรู้สึกในลักษณะนี้สอดคล้องกับการวิเคราะห์แนวพุทธปรัชญา ที่แยกระหว่างประสบการณ์ในขณะปัจจุบัน (คือ “วิญญาน” ในปัญจขันธ์) กับการสร้างเรื่องราวของตัวตน (คือ “สังขาร” ในปัญจขันธ์)

Thomas Metzinger ในทฤษฎี Phenomenal Self-Model ได้เสนอว่า สิ่งที่เราเรียกว่า “ตัวตน” นั้น เป็นเพียงแบบจำลองที่สร้างขึ้นโดยสมองเพื่อจัดระเบียบข้อมูลทางประสาทสัมผัส แนวคิดนี้มีความใกล้เคียงกับแนวพุทธปรัชญาที่เห็นว่า “ตัวตน” เป็นเพียงการสร้างทางจิต (mental construction) ที่เกิดจากการยึดมั่น (อุปาทาน) ในปัญจขันธ์ อันหมายถึง การยึดมั่นถือมั่น ในขันธ์ 5 (รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน) ว่าเป็น “ตัวตน” ของตนเอง

3. การเกิดขึ้นของจิตสำนึกและปัญหาการรวม

ปัญหาการรวม (Binding Problem) ในประสาทวิทยาสมัยใหม่ คือ การอธิบายว่าสมองรวมข้อมูลคุณสมบัติต่าง ๆ ของวัตถุ (เช่น สี รูปร่าง ตำแหน่ง) และข้อมูลจากประสาทสัมผัสต่าง ๆ ให้เป็นประสบการณ์ที่ต่อเนื่องเป็นหนึ่งเดียวได้อย่างไร โดยเฉพาะการเชื่อมโยงคุณสมบัติเหล่านั้นกับวัตถุที่ถูกต้อง เพื่อให้สมองสามารถรับรู้และเข้าใจโลกรอบตัวได้อย่างเป็นระบบ เป็นคำถามเกี่ยวกับวิธีที่สมองรวมประสบการณ์ที่แตกต่างกันให้เป็นประสบการณ์เดียวที่เป็นเอกภาพ ปัญหานี้มีความเกี่ยวข้องกับปัญหาตัวตนเพราะความรู้สึของการเป็น “ตัวตนเดียว” อาจเป็นผลจากกระบวนการรวมนี้ ซึ่งเมื่อพิจารณาจากมุมมองพุทธปรัชญา การรวมประสบการณ์นี้เป็นหน้าที่ของสังขารชั้นที่ ซึ่งเป็นปัจจัยทางจิตที่สร้างสรรค์และจัดระเบียบประสบการณ์ การที่เราคิดว่าประสบการณ์ตัวตนเป็น “เอกภาพ” ไม่ได้หมายความว่าตัวตนที่แท้จริงเป็นเอกภาพ แต่เป็นผลของกระบวนการทางจิตที่สร้างความรู้สึกรวมของเอกภาพ

4. ความต่อเนื่องและความทรงจำ

ทฤษฎีจิตวิทยาของตัวตนที่เสนอโดย John Locke ได้เน้นความสำคัญของความทรงจำในการสร้างความต่อเนื่องของตัวตน แต่การศึกษาทางประสาทวิทยาแสดงให้เห็นว่าความทรงจำไม่ใช่การบันทึกที่แม่นยำ แต่เป็นการสร้างสรรค์ใหม่ในแต่ละครั้งที่เราระลึกถึง (Schacter, 2001) ซึ่งการค้นพบนี้สนับสนุนแนวพุทธปรัชญาที่พิจารณาว่า ความรู้สึกของความต่อเนื่องเป็นเพียงภาพลวงที่สร้างโดยจิต สัญญาชั้นที่ซึ่งรับผิดชอบต่อการจำแนกและจดจำไม่ได้สร้างความต่อเนื่องที่แท้จริง แต่สร้างความรู้สึกรวมของความต่อเนื่องผ่านกระบวนการเชื่อมโยงประสบการณ์ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

5. การประยุกต์ใช้ในบริบทจิตวิทยาคลินิก

การเข้าใจแนวคิดอนัตตามีประโยชน์ในบริบทจิตวิทยาคลินิก โดยเฉพาะในการรักษาโรคที่เกี่ยวข้องกับความผิดปกติของตัวตน เช่น โรคนบุคลิกภาพแตกแยก (Dissociative Identity Disorder) หรือโรคซึมเศร้าที่มีความรู้สึกสูญเสียตัวตน ด้วยการฝึกสติ (Mindfulness) ซึ่งมีรากฐานจากพุทธปรัชญา การฝึกสติ (Mindfulness) ได้ถูกนำมาใช้ในการรักษาทางจิตเวชอย่างแพร่หลาย การฝึกสติ (Mindfulness) ช่วยให้ผู้ป่วยเห็นว่าความคิดและความรู้สึกต่าง ๆ เป็นเพียงปรากฏการณ์ที่ผ่านไป ไม่ใช่ส่วนหนึ่งของ “ตัวตนที่แท้จริง” (Kabat-Zinn, 2003)

7. ผลการศึกษา

1. ความคล้ายคลึงระหว่างแนวพุทธปรัชญากับทฤษฎีสมัยใหม่

ผลการศึกษาพบว่า แนวคิดเรื่อง “อนัตตา” ในพุทธปรัชญามีความสอดคล้องกับทฤษฎีจิตสำนึกและตัวตนร่วมสมัยในหลายประเด็นสำคัญ ประการแรก ทั้งสองแนวคิดต่าง ปฏิเสธการมีอยู่ของตัวตนที่ถาวรและไม่เปลี่ยนแปลง โดยพุทธปรัชญาอธิบายว่าความเป็นตัวตนเป็นเพียงสิ่งสมมติที่เกิดจากการยึดมั่นในชั้นที่ 5 ขณะที่ทฤษฎีสมัยใหม่ในด้านประสาทวิทยาและปรัชญาจิตต่างชี้ว่าไม่พบ “แก่นแท้ของตัวตน” ที่ดำรงอยู่อย่างอิสระ หากพบเพียงกระบวนการทำงานของสมองและจิตสำนึกที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

ประการที่สอง ทั้งแนวพุทธปรัชญาและทฤษฎีร่วมสมัยต่างให้ความสำคัญกับ ลักษณะเชิงกระบวนการ (process-oriented) ของตัวตน กล่าวคือ ตัวตนไม่ใช่สิ่งของหรือสารัตถะ หากเป็นการเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องของเหตุปัจจัย แนวคิดนี้สอดคล้องกับหลักปฏิจสมุปปาทในพุทธศาสนา และแนวคิดเรื่องกระบวนการเกิดขึ้น (emergence) ในวิทยาศาสตร์สมอง

ประการที่สาม ทั้งสองแนวคิดเห็นพ้องกันว่า ความรู้สึกของความเป็นตัวตนเป็นผลจากการสร้างสรรค์ของจิตหรือสมอง มีใช้สิ่งที่มีอยู่โดยธรรมชาติอย่างอิสระ และประการสุดท้าย ทั้งพุทธปรัชญาและทฤษฎีสมัยใหม่ต่างเน้น ความสำคัญของประสบการณ์ในปัจจุบัน มากกว่าการยึดติดกับความต่อเนื่องของอดีต โดยเห็นว่าความเข้าใจปัจจุบันขณะเป็นกุญแจสำคัญต่อการเข้าใจตัวตนและจิตสำนึก

2. ความแตกต่างที่สำคัญระหว่างแนวพุทธปรัชญากับทฤษฎีจิตสำนึกร่วมสมัย

แม้จะมีความคล้ายคลึงกันในเชิงโครงสร้างของแนวคิด แต่ผลการศึกษาชี้ให้เห็นความแตกต่างเชิงแก่นสารที่สำคัญระหว่างทั้งสองแนวทาง ประการแรกคือ วัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยพุทธปรัชญามุ่งสู่การปลดปล่อยจากทุกข์ (dukkha) และการหลุดพ้นทางจิตวิญญาณ ในขณะที่ทฤษฎีจิตสำนึกร่วมสมัยมุ่งเน้นการอธิบายและทำความเข้าใจปรากฏการณ์เชิงวิทยาศาสตร์ โดยไม่ได้มีเป้าหมายเชิงการปฏิบัติหรือการหลุดพ้นเป็นหลัก

ประการที่สองคือ กรอบแนวคิดที่ใช้ในการอธิบาย พุทธปรัชญาอาศัยหลักเหตุปัจจัยสัมพันธ์หรือปฏิจสมุปปาทเป็นแกนกลาง ในขณะที่ทฤษฎีจิตสำนึกร่วมสมัยมักใช้กรอบแนวคิดทางชีววิทยา เช่น ระบบประสาท การประมวลผลข้อมูล และการเกิดขึ้นของคุณสมบัติใหม่ (emergent properties)

ประการที่สามคือ วิธีการศึกษา ซึ่งแตกต่างกันอย่างชัดเจน พุทธปรัชญานำการสำรวจภายใน การภาวนา และการฝึกจิตเป็นเครื่องมือหลักในการเข้าถึงความจริง ขณะที่ทฤษฎีร่วมสมัยเน้นวิธีการเชิงประจักษ์ เช่น การทดลอง การวัดทางประสาทวิทยา และการสร้างแบบจำลองเชิงทฤษฎี สุดท้ายคือ ข้อเสนอเชิงบรรทัดฐาน พุทธปรัชญาเสนอแนวทางการดำเนินชีวิตและจริยธรรมอย่างชัดเจน ขณะที่ทฤษฎีจิตสำนึกร่วมสมัยมักจำกัดบทบาทอยู่ที่การอธิบาย มิได้กำหนดแนวทางเชิงคุณค่าหรือศีลธรรมโดยตรง

3. การสังเคราะห์มุมมองใหม่

จากการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ สามารถสังเคราะห์มุมมองใหม่ต่อปัญหาตัวตนได้ในหลายประเด็น ประการแรก ตัวตนในฐานะกระบวนการเกิดขึ้น (emergent process) หมายความว่าตัวตนมิได้ดำรงอยู่โดยลำพัง แต่เกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทางชีววิทยา จิตวิทยา และสังคม กระบวนการนี้มีลักษณะเป็นพลวัต เปลี่ยนแปลงได้ และขึ้นอยู่กับบริบทอย่างลึกซึ้ง

ประการที่สองคือแนวคิดเรื่อง ความต่อเนื่องเชิงเรื่องเล่า (narrative continuity) ซึ่งอธิบายว่า ความรู้สึกของความเป็น “ฉันคนเดิม” เกิดจากการสร้างเรื่องราวเกี่ยวกับตนเองผ่านความทรงจำ ภาษา และอัตลักษณ์ทางสังคม เรื่องราวเหล่านี้ไม่ได้เป็นการบันทึกอดีตอย่างแม่นยำ หากเป็นการตีความและปรับเปลี่ยนอยู่เสมอ

ประการที่สาม ตัวตนหลายระดับ (multi-level identity) ชี้ให้เห็นว่าตัวตนสามารถเข้าใจได้ในหลายชั้น ตั้งแต่ระดับชีววิทยา ระดับจิตวิทยา ไปจนถึงระดับสังคม และประการสุดท้ายคือ ความยืดหยุ่นของตัวตน

(flexibility of identity) ซึ่งเสนอว่าการยืดหยุ่นในตัวตนที่คงที่อาจเป็นแหล่งกำเนิดของความทุกข์ ในขณะที่การเข้าใจความไม่ตายตัวของตัวตนช่วยเปิดพื้นที่ให้เกิดการปรับตัวและการเติบโตทางจิตใจ

4. ผลกระทบต่อการเข้าใจปัญหาตัวตนในศตวรรษที่ 21

การสังเคราะห์มุมมองดังกล่าวมีนัยสำคัญต่อการศึกษาและการดำรงชีวิตในศตวรรษที่ 21 ในด้านการศึกษาจิตสำนึก แนวคิดที่ว่าตัวตนเป็นกระบวนการเกิดขึ้นช่วยให้นักวิจัยเข้าใจปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้ดีขึ้น เช่น ภาวะเปลี่ยนแปลงของจิตสำนึก ความผิดปกติทางจิต หรือสภาวะไร้ตัวตนบางรูปแบบ

ในด้าน จิตวิทยาคลินิก ความเข้าใจเรื่องความยืดหยุ่นของตัวตนสามารถนำไปใช้ในการบำบัดผู้ที่มีปัญหาเกี่ยวกับอัตลักษณ์ ความซึมเศร้า หรือความวิตกกังวล โดยช่วยลดการยึดติดกับภาพตัวตนที่แข็งตัว

ในด้าน จริยธรรมและความรับผิดชอบ การมองว่าตัวตนเป็นกระบวนการมีได้หมายถึงการปฏิเสธความรับผิดชอบ หากแต่ช่วยเปิดมุมมองใหม่เกี่ยวกับความรับผิดชอบที่สอดคล้องกับบริบทและความสัมพันธ์ทางสังคม และสุดท้ายในด้าน การศึกษาและการพัฒนาตน มุมมองนี้สนับสนุนแนวคิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยเน้นว่ามนุษย์สามารถเปลี่ยนแปลง เติบโต และพัฒนาตนเองได้อย่างต่อเนื่อง

8. บทสรุปและข้อเสนอแนะ

1. บทสรุปผลการศึกษา

การศึกษานี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า แนวคิดเรื่อง อนัตตาในพุทธปรัชญา และ ทฤษฎีจิตสำนึกร่วมสมัย มีความสอดคล้องกันในประเด็นสำคัญหลายประการ โดยเฉพาะการปฏิเสธแนวคิดเรื่องตัวตนที่ถาวร ไม่เปลี่ยนแปลง และการเน้นว่าความเป็นตัวตนเป็นผลของกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง การเปรียบเทียบและสังเคราะห์แนวคิดจากทั้งสองกรอบความรู้ช่วยเปิดมุมมองใหม่ต่อการทำความเข้าใจตัวตนในฐานะโครงสร้างเชิงพลวัตที่มีหลายระดับ ทั้งในมิติชีววิทยา จิตวิทยา และสังคม

ผลการศึกษาลักษณะสามารถสรุปได้เป็นประเด็นสำคัญดังนี้ ประการแรก การศึกษาพบ ความสอดคล้องระหว่างแนวพุทธปรัชญาและทฤษฎีจิตสำนึกร่วมสมัย อย่างมีนัยสำคัญ โดยแนวคิดอนัตตาที่ปรากฏในพุทธปรัชญามากกว่า 2,500 ปี มีความสอดคล้องกับผลการค้นพบทางประสาทวิทยาและจิตวิทยาสมัยใหม่ ซึ่งชี้ว่าความรู้สึกของตัวตนเกิดจากกระบวนการทำงานของสมอง มิใช่สารัตถะที่มีอยู่โดยอิสระ

ประการที่สอง การศึกษาแสดงให้เห็นถึง ประโยชน์ของการบูรณาการแนวพุทธปรัชญากับทฤษฎีจิตสำนึกร่วมสมัย การนำกรอบคิดจากทั้งสองฝ่ายมาประกอบกันช่วยให้การอธิบายธรรมชาติของตัวตนมีความลึกซึ้งและครอบคลุมมากยิ่งขึ้น ทั้งในเชิงประสบการณ์ภายในและการอธิบายเชิงวิทยาศาสตร์

ประการที่สาม ผลการศึกษาชี้ให้เห็นถึง ความเป็นไปได้ในการประยุกต์ใช้ มุมมองที่ได้จากการสังเคราะห์นี้สามารถนำไปใช้ได้ทั้งในบริบททางวิชาการ เช่น การศึกษาด้านจิตสำนึก ปรัชญาจิต และจิตวิทยา รวมถึงในเชิงปฏิบัติ เช่น การพัฒนาตน การภาวนา และการดูแลสุขภาพจิต

และประการสุดท้าย การศึกษานี้ได้ ทำทนายสมมติฐานดั้งเดิมเกี่ยวกับตัวตน ที่มองว่าตัวตนเป็นสิ่งคงที่ มีแก่นแท้ถาวร โดยเปิดพื้นที่ให้เกิดการคิดใหม่เกี่ยวกับอัตลักษณ์ ความต่อเนื่องของบุคคล และความหมายของการเป็นมนุษย์ในโลกสมัยใหม่

2. ความหมายและผลกระทบของการศึกษา

การศึกษานี้มีความหมายและส่งผลกระทบในหลายมิติ ประการแรก ใน มิติทางปรัชญา งานการศึกษาที่สนับสนุนแนวคิดเชิงกระบวนการ (process philosophy) ที่ให้ความสำคัญกับความเปลี่ยนแปลง ความสัมพันธ์ และความไม่ตายตัว มากกว่าการยึดถือสาระหรือแก่นแท้ที่แข็งกร้าว ซึ่งช่วยเสริมสร้างบทสนทนาระหว่างปรัชญาตะวันออกและตะวันตกอย่างสร้างสรรค์

ใน มิติทางวิทยาศาสตร์ การศึกษานี้แสดงให้เห็นถึงศักยภาพในการสร้างสะพานเชื่อมระหว่างภูมิปัญญาโบราณกับการศึกษาทางประสาทวิทยาและจิตวิทยาสมัยใหม่ โดยเฉพาะในการอธิบายประสบการณ์เชิงอัตวิสัยของจิตสำนึก ซึ่งเป็นประเด็นที่วิทยาศาสตร์เชิงประจักษ์เพียงลำพังยังอธิบายได้ไม่สมบูรณ์

ใน มิติทางสังคม การทำความเข้าใจตัวตนในฐานะสิ่งที่ไม่ถาวรและยืดหยุ่นอาจช่วยลดความขัดแย้งที่เกิดจากการยึดมั่นในอัตลักษณ์แบบแข็งตัว ไม่ว่าจะเป็นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ศาสนา หรืออุดมการณ์ และส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างเข้าใจและเคารพความแตกต่าง

สุดท้าย ใน มิติทางจิตวิทยาและสุขภาพทางจิต ความเข้าใจเชิงลึกเกี่ยวกับตัวตนสามารถนำไปใช้ในการพัฒนาแนวทางการบำบัดและการดูแลสุขภาพจิตที่เน้นการลดการยึดติดในอัตตา ส่งเสริมความยืดหยุ่นทางจิตใจ และสนับสนุนการเติบโตภายในของมนุษย์ในสังคมร่วมสมัย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2562). **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**. (พิมพ์ครั้งที่ 22). กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเอเชียอาคเนย์.

ภาษาอังกฤษ

Blackmore, S. (2004). **Consciousness: An Introduction**. London: Oxford University Press.

Bodhi, B. (Trans.). (2000). **The Connected Discourses of the Buddha: A Translation of the Samyutta Nikaya**. New York: Wisdom Publications.

Damasio, A. (1999). **The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness**. California: Harcourt Brace.

Hume, D. (1978). **A Treatise of Human Nature (2nd ed.)**. London: Oxford University Press. (Original work published 1739-40).

Kabat-Zinn, J. (2003). **Mindfulness-based interventions in context: Past, present, and future**. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 10(2), 144-156.

Locke, J. (1975). **An Essay Concerning Human Understanding**. London: Oxford University Press. (Original work published 1689).

Metzinger, T. (2003). **Being No One: The Self-Model Theory of Subjectivity**. Massachusetts: MIT Press.

Parfit, D. (1984). **Reasons and Persons**. London: Oxford University Press.

Rahula, W. (1974). **What the Buddha Taught**. New York: Grove Press.

Schacter, D. L. (2001). **The Seven Sins of Memory: How the Mind Forgets and Remembers**. Massachusetts: Houghton Mifflin.

Siderits, M., & Katsura, S. (Trans.). (2013). **Nagarjuna's Middle Way: Mulamadhyamakakarika**. New York: Wisdom Publications.